

РАЗКЪСАНА ЗЕМЯ

FRACTURED LANDS
How the Arab world came apart
Scott Anderson

Copyright @ 2016, 2017 by Scott Anderson
All rights reserved. Всички права запазени.

- © Скот Андерсън, автор, 2017 г.
© Петър Герасимов, превод, 2017 г.
© фотографии за корицата, Amber Clay, pixabay.com, 2017 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, 2017 г.

ISBN 978-954-398-537-1

РАЗКЪСАНА ЗЕМЯ

Как арабският свят се разедини

СКОТ АНДЕРСЪН

Книгоиздателска къща „Труд“
София, 2017 г.

Прегговор

Преди да потегли с колата си за Ирак, д-р Азар Миркхан сменя европейските си дрехи с традиционното облекло на кюрдски воин *пешмерга*: тясно и късо вълнено яке над ризата, торбест панталон и широк пояс. Освен това взема някои предохранителни вещи: широк боен нож, затъкнат в дебелия пояс, снайперски бинокъл, както и зареден 45-милиметров пистолет. За по-сериозни случаи на задната седалка лежи и автоматична карабина М4 с допълнителни пачки патрони, близо до краката му. „Опасен район“ – вдига рамене докторът.

В онзи майски ден на 2015-а се бяхме запътили към мястото, което беше най-скръбно за Азар, и споменът за него все още го преследваше. Миналата година ордите на ИДИЛ извършват смъртоносен рейд в Северен Ирак – разбивайки иракската армия, далеч по-многобройна от тях, а след това се нахвърлят и върху кюрдите. Азар предвижда съвсем точно къде се готвят да ударят убийците от ИДИЛ и знае, че десетки хиляди цивилни ще се окажат безпомощни точно на пътя на безмилостния ислямистки удар, но никой не обръща внимание на предупрежденията му. В отчаянието си той натоварва колата си с оръжие и праща към района, където разбира, че е закъснял с няколко часа... „Беше очевидно – казва той, – толкова очевидно. Но никой не пожела да ме чуе.“ В този ден ние се връщаме към това място, където

легендарните кюрдски воители от Северен Ирак са били обградени и принудени да се сражават; д-р Азар Миркхан напразно се бе опитвал да предотврати тази огромна трагедия и в следващите месеци той щеше да продължи да се сражава по същите места срещу ИДИЛ.

Азар е практикуващ уролог и дори без оръжията и военното си облекло 41-годишният мъж има вид на ловец. Върви с интересна, предпазлива походка почти без да вдига шум, има навика да присвива око и да гледа изпод тежките си вежди – като че ли се цели с пушка. Със своя внушителен нос и катраненочерна вълнообразна прическа прилича донякъде на младия Джони Кеш.

Бойният арсенал на доктора също отговаря на личната му философия – вдъхновявана от любимия му филм „Добрият, лошият и злият“, където завързаният Илай Уолак е охраняван от мъж, който на всяка цена иска да го убие. Но вместо да го застреля направо, озлобеният тип се впуска в триумфиращо бърборене, което позволява на Уолак да го изненада и убие пръв.

– „Когато трябва да стреляш, стреляй – не дрънкай“ – цитира филма Азар. – Ние, кюрдите, вече сме такива. Не е време за приказки, а за стрелба.

Азар е един от шестимата души, чиито житейски съдби се проследяват в тези страници. Всички те са от различни региони, различни градове, различни племена, различни фамилии, но споделят заедно с милиони други хора в и от Близкия изток чувството за дълбока неправда. Техният живот е променен завинаги от бунтовете, започнали през 2003-та, от американското нахлуване в Ирак и след това ускорени от поредицата революции и въстания, познати на света под общото наименование *Арабска пролет*. Тези огромни беди продължават и до днес със зверствата на ИДИЛ, с терористичните нападения и разпадащите се държави.

За всекиго от тези шест души бунтовете и въстанията кристализират в едно специфично, лично събитие. За Азар Миркхан то е свързано с пътя към Синджар, където той отива и вижда, че най-лошите му страхове са вече реалност. За Лайла Суейф от Египет това става, когато млад мъж се отделя от тичащата маса протестъри, за да я прегърне, и така тя почва да вярва, че революцията ще успее. За Махди ел Мангуш от Либия това е моментът, когато крачи по една обезлюдена земя и е обзет от внезапна еуфория и чувство, че за пръв път в живота си е свободен. За Хулуд ал Зайди от Ирак това се случва, когато тя чува няколко заплашителни думи от свой бивш приятел и разбира, че всичко, за което е работила, вече си е отишло безвъзвратно. За Мажд Ибрахим от Сирия това е моментът, когато наблюдава как разпитващият го военен търси в мобилния му телефон личността на неговия „контролиращ“ и разбира, че се намира на крачка от смъртта. За Указ Хасан от Ирак, млад човек без видим интерес към политиката или региона, това се случва в деня, когато убийците от ИДИЛ се появяват в селото му и му предлагат да избира.

Макар че тези моменти са раздалечени по време и място, за всекиго от шестимата представляват някакъв кръстопът или път към място, от което те никога не биха могли да се завърнат. Разбира се, такива съдбовни метаморфози – умножени по съдбите на милиони хора – са променили и техните родни места, обширната територия на Близкия изток и като неизбежно последствие – целия свят.

Историята не тече по предвидим начин. Тя винаги е резултат от случайни на вид събития или инциденти, чието значение може да бъде определено – или по-скоро обсъждано – само впоследствие. Но дори и предвид капризната природа на историята събитията, дали началото на така наречената Арабска пролет, не биха могли да бъдат по никакъв начин

предвидени: началото е положено от самоzapалването на бeден тунизийски продавач на плодове и зеленчуци като протест срещу държавното насилие. Когато на 4 януари 2011-а Мохамед Буазизи умира от раните си, протестиращите, които първоначално излизат масово на улиците на Тунис с призови за икономически реформи, поискват и оставката на Зин ел Абиндин бен Али – най-силния президент в страната за последните 23 години. Следващите дни демонстрациите нарастват по размер и интензивност, а след това прехвърлят и границите на Тунис. В края на януари антиправителствени протести избухват и в Алжир, Египет, Оман и Йордания. И това е само началото. През ноември, точно 10 месеца след смъртта на Буазизи, четири дългогодишни диктаторски режима в Близкия изток са свалени, половин дузина други внезапно разклатени и отслабени правителства претърпяват промени или обещават реформи под натиска на антиправителствените демонстрации – някои мирни, други насилствени, които се разпространяват като пожар през арабския свят – от Мавритания до Бахрейн.

Като кореспондент с дълъг опит в Близкия изток, първоначално приветствах конвулсивните пристъпи на Арабската пролет – разбира се, смятах, че те са били оставяни без внимание прекалено дълго време. В началото на 70-те години на миналия век за пръв път пътувах през региона като младо момче, придружаващо баща си. Това пътешествие възпламени въображението ми със сурите на исляма и любовта ми към пустинята. Близкият изток беше също мястото и темата, с които започнах журналистическата си кариера – през лятото на 1983 г. се качих на самолет за Бейрут с надеждата да намеря работа като стрингър¹. През следващите години съпровож-

¹ Младши репортер, дописник. – бел. прев.

дах взвод израелски командоси, извършващи нападения по Западния бряг; споделях трапезата си с джихадисти от Дарфур; интервюирах семейства на бомбаджии камикадзета. После спрях кореспондентството за пет години, за да напиша книга за историческите корени на съвременния Близък изток.

По време на професионалните ми пътувания през десетилетията не можах да открия друга религия, която би могла да има такова значение за арабския свят като исляма. Муамар ал Кадафи в Либия постави рекорд за политическо дълголетие в Близкия изток с 42-годишното си диктаторство, но и в другите места на региона не беше много различно; през 2011-а всеки египтянин, по-млад от 41 години (а това бяха около 75 на сто от жителите), не познаваше други управници освен двама държавни глави, докато сириец на същата възраст бе живял целия си съзнателен живот под контрола на баща и син от династията на Асадите. Успоредно с политическия застои, в много арабски нации повечето от лостовете на икономическата власт бяха в ръцете на неколцина олигарси или аристократически фамилии, а за всеки друг единственият път към финансова сигурност беше да се добере до служба във фантастично заблатената бюрокрация на общественния сектор или в държавните агенции, самите те паметници на неграмотността и корупцията. Докато лесният приток на средства в богатите на петрол рядко населени държави като Либия и Кувейт позволяваше да се постига поне един привиден просперитет, случаят не беше такъв в по-многобройните и бедни на суровини нации като Египет или Сирия, където бедността и безработицата бяха страшни и на фона на стремителния демографски бум – още по-заплашителни и за близкото бъдеще.

В първите дни на Арабската пролет бях поразен силно от концентрацията на народния гняв. Една от най-характерните и ярки черти на арабския свят, която отдавна бях забелязал,

беше културата на страданието и скръбта – не толкова заради това, към което хората се стремяха, но не постигаха, колкото към това, срещу което се противопоставяха. Те бяха антиционисти, бяха срещу Запада, антиимпериалисти. Поколения наред диктаторите от региона съзнателно бяха насочвали негодуванието на публиката срещу тези „външни“ врагове и възможно по-далече от техните собствени грешки в управлението. Но с идването на Арабската пролет тази стара грамофонна плоча вече не вършеше работа. Вместо това за пръв път в такива масови мащаби хората от Близкия изток насочиха гнева си пряко към самите режими.

После всичко ужасно се обърка. През лятото на 2012 г. две от „освободените“ нации – Либия и Йемен, се плъзнаха към анархията и фракционерството, докато борбата срещу правителството на Башар Асад в Сирия доби отблъскващия образ на гражданска война. През следващото лято в Египет първото избрано по демократичен път правителство бе свалено от военните, преврат, приветстван от повечето млади активисти, които само преди две години запълват улиците с искания за демокрация. Единственото ясно място в мъглата на Арабската пролет бе точката, от която тя започна – Тунис, но дори и там терористичните атаки и сеещите омраза политици останаха постоянна заплаха за крехкото правителство. Всред този хаос останките от старата организация на Осама бин Ладен – „Ал Кайда“, получиха нов импулс за живот – възползваха се от военната обстановка в Ирак и след това се оформиха като най-страшното и убийствено явление, наричащо се „Ислямската държава на Ирак и Леванта“, или ИДИЛ.

Защо всичко се обърка така? Защо едно движение, започнало така обещаващо, се изкриви до такава отблъскваща форма?

Сложната, многостранна природа на Арабската пролет затруднява намирането на определен, ясен отговор. Някои

нации бяха коренно променени – докато други, намиращи се в пряко съседство, бяха едва докоснати от промените. Някои от нациите в криза бяха сравнително богати (Либия), други поразително бедни (Йемен). Някои страни със сравнително благопристойна диктатура (Тунис) пламнаха заедно с региони на най-брутална власт (Сирия). Същият характер на политическо и икономическо неравновесие се наблюдава и в нациите, които останаха сравнително стабилни.

Освен това се очерта и друг поразителен елемент. Повечето от двайсет и двете нации, образуващи арабския свят, бяха засегнати и раздвижени в различна степен от Арабската пролет, но шестте най-засегнати – Египет, Ирак, Либия, Сирия, Тунис и Йемен – са всъщност републики, а не монархии. И трите от тях – Ирак, Сирия и Либия – се разпаднаха толкова драматично, че събудиха съмнения дали в едно близко бъдеще биха могли да запазят държавността си като другите арабски страни, създадени от западните империалистически сили в началото на ХХ в. Във всяка от тях беше отделено съвсем малко внимание на въпроса за националното единство и още по-малко – на племенните и религиозните различия. Определено същите тези вътрешни разделения се наблюдават и в други републики, както и в монархиите от региона, но е безспорно, че съществуват два фактора, които действат съвместно – това е липсата на достатъчно чувство за национална идентичност, съчетана с форми на управление, потискащи традиционния организиращ принцип на обществото. Именно затова Ирак, Сирия и Либия се оказаха особено уязвими пред бурята на настъпващите промени.

Изведнъж си спомних един разговор с Хасан – младия йорданец, с когото говорих в първите дни на размириците. Бях наел Хасан за шофьор из Йордания и само за пет дни се превърнахме в приятели. Образован, той се гордееше с модерния си стил на обличане и използваше всеки момент,

който му се удаваше, за да осъжда политиката на ислямските фундаменталисти. При споменаването на името на Абдула II лицето на Хасан се озарява – „Той е прогресивен и е направил много за хората. Заради него Йордания е най-модерната арабска държава“.

В действителност всички шест участници в нашия разказ са жители на именно тези „изкуствени държави“ и техните лични истории се коренят в една по-обща характеристика – как са създадени тези нации. Процесът започва в края на Първата световна война, когато две от държавите победители от Съюзническите сили – Великобритания и Франция, разкъсват на парчета и поделят помежду си земите на победената Османска империя – един вид компенсация за войната. В Месопотамия британците събират заедно три големи автономни османски провинции и ги наричат Ирак. Най-южната от тях е доминирана от араби шиити, централната – от араби сунити, и северната – от кюрди. На запад от Ирак европейските сили подхождат обратно, разцепвайки големите площи на „Велика Сирия“ на малки, по-лесно управляеми сектори. Под френско владичество попада по-малката, ненужна като суровинна база държава Сирия, която съществува днес, както и крайбрежният анклав – Ливан, докато британците вземат Палестина и Трансйордания – лакомите парчета от Южна Сирия, които постепенно се превръщат в Израел и Йордания. Влязла малко по-късно в играта, през 1934 г., Италия събира трите древни северноафрикански региона, откъснати от османската империя през 1912 г., и ги оформя като колонията Либия.

За да поддържат управлението на тези произволно очертани територии, европейските сили възприемат отново подхода „разделяй и владей“, който така добре им служи при колонизацията на Африка. Политическата игра се състои в даване на власт на местно етническо или религиозно малцинство,

което да служи като тяхна вярна местна администрация и за което метрополиите са убедени, че няма да въстане срещу покровителите си, поне докато не бъде погълнато от разноголасното мнозинство.

Това е най-видимото ниво на европейската стратегия „разделяй и владей“, макар че под него съществуват племенни, религиозни и регионални разделения; в същите тези „нации“ може да се видят разнолики племена, подплемена и отделни родове и древни обществени форми, така необходими за постигането на национална идентификация и самоопределение. Точно както армията на Съединените щати и белите заселници се изправят срещу индианските племена при завоюване на Американския запад, така и британци, французи и италианци се показват особено старателни в насъскване на отделните групи една срещу друга, като предоставят привилегии – оръжия, храни или платени служби, на едната фракция като заплащане за това, че се бори с другата. Разбира се, голямата разлика е, че в Американския запад заселниците се настаняват трайно и племенната система е напълно унищожена, докато в арабския свят европейците постепенно напускат, но сектантските и племенните вражди, подклаждани от тях самите, остават.

Погледнато в тази светлина, смъртта на Мохамед Буазици през 2011 г.¹ не изглежда толкова сериозен катализатор за Арабската пролет, колкото кулминацията на напрежения и противоречия, които клокочат под повърхността на арабското общество от дълго време. Естествено, жителите на арабския свят могат да посочат и други събития, станали

¹ Събитията, свързани с Мохамед Буазици, протичат от 17 декември 2010 г., когато се самозапалва, до 4 януари 2011 г., когато умира в болницата вследствие на изгарянията. – бел. ред.

осем години преди смъртта на Буазизи, когато започва фактическият процес на разпадане – става дума за американската инвазия в Ирак, като мнозина са склонни дори да сочат един отделен епизод, маркиращ това начало: в следобедна на 9 април 2003 г. на площад „Фирдос“ в Централен Багдад с помощта на кран и на бронирано възстановително превозно средство М88 е повалена на земята статуята на иракския диктатор Саддам Хюсеин.

Днес този случай се приема в арабския свят с негодувание – като символ на западната намеса в техния регион, но има и някои нюанси. За пръв път в живота си сирийци, либийци и други араби, както и иракчаните виждат как изглеждащата непоклатима фигура на Саддам Хюсеин може да бъде захвърлена настрани и политическата и обществена парализа, която толкова дълго властва над земите им, би могла също да бъде срината. Никой не си дава сметка, че силните на деня са посвещавали голяма част от енергията си да сплотяват своите нации и в тяхно отсъствие старите сили на трибализма, на племенните и религиозните различия, ще започнат да проявяват своята центробежна мощ. Още по-малко се предполага, че тези сили ще притиснат и отхвърлят Съединените щати, уронвайки силата и престижа им в региона до такава степен, от която те никога не биха могли да се възстановят.

И всичко това бе видяно съвсем ясно поне от един човек. Почти през цялата 2002 г. администрацията на Буш изграждаше обществената платформа за инвазия в Ирак, като обвиняваше Саддам Хюсеин в създаване на оръжия за масово унищожение и го свързваше пряко с атаките на 11 септември. През октомври 2002 г., шест месеца преди случилото се на площад „Фирдос“, правих дълго интервю с Муамар Кадафи и го попитах кой би спечелил, ако наистина се стигне до нахлуване в Ирак. Либийският диктатор имаше навик театрално да се замисля върху въпросите ми, но този път

отговори незабавно. „Бин Ладен – каза той. – Няма съмнение за това. И Ирак ще стане основна база за „Ал Кайда“, защото, ако правителството на Саддам падне, в Ирак ще настъпи анархия. И тогава действията срещу американците ще бъдат считани за джихад.“

През април 2015 г. заедно с фотографа Паоло Пелегрин предприехме поредица от пътувания в Близкия изток. Поотделно и като екип „кореспондент–фотограф“ ние покрихме широк кръг от конфликти в региона, започнали в рамките на почти 20 години, и се надявахме, че новата поредица от пътувания ще ни позволи по-добре да разберем явлението, наричано Арабска пролет, и мрачните му последици. Тъй като обстановката продължи да се усложнява през 2015-а и 2016-а, географията на пътуванията ни се разшири: чак до онези острови в Гърция, изпълнени с бежанци от Ирак и Сирия, както и до фронтовите линии в Северен Ирак, където битката срещу ИДИЛ ставаше все по-ожесточена.

Представихме резултатите от този 16-месечен проект под формата на шест разказа за отделни личности, формирани в една от най-трагичните социални конвулсии в историята, с цел да покажем канавацата на разбунтувалия се арабски свят.

Нашият материал е разделен на пет части, които следват хронологично, както се сменят и главните ни герои. Заедно с представянето на тези личности **Част първа** се съсредоточава върху редица исторически фактори, съдбовно важни за разбиране на настоящата криза: наследената нестабилност на изкуствените държави в Близкия изток; рискованото положение, в което се оказаха свързаните със САЩ арабски правителства, опитвайки се да следват политики, остро отхвърляни от народите им; американската намеса в де факто разединения Ирак преди 25 години – събитие, останало без особено внимание както навремето, така и досега, което по-

стави под въпрос легитимността на съвременните арабски нации – държави. **Част втора** е посветена основно на американската инвазия в Ирак и как тя полага основите за бунтовете и вълненията по време на Арабската пролет. В **Част трета** разказът ускорява темпото си, тъй като следим експлозивния резултат от революциите в Египет, Либия и Сирия. **Част четвърта** проследява възхода на ИДИЛ, а **Част пета** описва масовото изселване от региона и всъщност отразява настоящия етап, събудил едни от най-тежките тревоги на човечеството.

Опитах се да разкажа една човешка история, в която героите пазят и искрици на надежда. Но това, което следва, е мрачно предупреждение. Днес трагедията и насилието в Близкия изток са излезли от района си и близо милион сирийци и иракчани нахлуват в Европа, бягащи от войната, а терористичните атаки следват една след друга в Дака, Париж и къде ли не. След като ИДИЛ се свърза с масовите убийства в Сан Бернардино и Орландо, проблемите на имиграцията и тероризма вече са напълно свързани в съзнанието на американците, формирайки ключов психологически момент в сегашните президентски избори. В някои отношения е очевидно, че кризата в арабския свят се корени още в периода след Първата световна война, защото както тогава, така и сега става дума за регионална криза, която, макар и лишена от напълно разумно и логично обяснение, повлия бързо и в широки мащаби на събитията във всяка част на планетата.